

Μιχάλης Ι. Κτενιαδάκης

Ετυμολογικές προσεγγίσεις σε λέξεις του κρητικού ιδιώματος σχετικές με μετακινήσεις

ABSTRACT

This article discusses twenty-four words of the Cretan dialect, directly or in directly related to the movement of people, goods, services, etc. or encountered in everyday life to mean transferral in its broadest sense. These words correspond to ten lemmas, including fourteen corresponding derivatives, compounds, diminutives and related words. Several of these are still used in Crete, while others were widely used until the middle of the last century, but are only rarely found today. Most of them cannot be found in dictionaries of the Cretan dialect or are found with different meanings and may have no etymology. A new or alternative etymology is proposed and, in some cases, suggestions are made for improving or supplementing the generally accepted etymology. The study analyzes the way in which words are produced, relates their phonological, morphological and semantic characteristics and identifies, as far as possible, the first appearance of the words.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Κρήτη, διάλεκτος, ιδίωμα, ετυμολογία, λεξικά, μετακινήσεις, κίνηση

Στην ανακοίνωση αυτή παρουσιάζονται και ετυμολογούνται μερικές (24) λέξεις του κρητικού ιδιώματος, που, άμεσα ή έμμεσα, σχετίζονται με μετακινήσεις ανθρώπων, αγαθών, υπηρεσιών, ιδεών κ.λπ. Οι λέξεις αυτές είτε δεν υπάρχουν στα γνωστά λεξικά¹ είτε υπάρχουν με διαφορετικές

* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στη Δρ. Γλωσσολογίας Γωγώ Φραγκάκη, στη φιλόλογο Σοφία Κανάκη, καθώς και στους γιατρούς Συμεών Λυμπεράκη, Λάμπρο Πλουμίδη και Μάριο Φραγκάκη, για την πολύτιμη, σε διάφορα πεδία, βοήθειά τους στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

¹ Τα λεξικογραφικά έργα για το κρητικό ιδίωμα που ερευνήθηκαν, με βάση τη χρονολογία πρώτης έκδοσης, είναι: (ακολουθεί αντίστοιχη βραχυγραφία)

ΠΑ: Ιδομενεύς Παπαρηγοράκης, *Συλλογή ξενόγλωσσων λέξεων της ομιλουμένης εν Κρήτη*, Εκ του Τυπογραφείου Κανάκη Φραγκιαδάκη, Χανιά 1952.

ΠΓ: Γεώργιος Πάγκαλος, *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*, Β' έκδοση, Ελευθερία Γιακουμάκη (επιμ.), Ακαδημία Αθηνών – Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων, τ.: 2ος (Α-Ι) 1994, 3ος (Δ-Λ) 1997, 4ος (Μ-Ρ) 1999, 5ος (Σ-Ω) 2002.

ΠΙ: Μανώλης Πιτυκάκης, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης*, τ.: Α' (Α-Λ) και Β' (Μ-Ω) [με ενιαία σελιδαρίθμηση], Έκδοση Πολιτιστικής και Λαογραφικής Εταιρείας Απάνω Μεραμπέλου – Νεάπολης Κρήτης, Αθήνα 1983.

ΚΟ: Ιωάννης Κονδυλάκης, *Κρητικόν λεξιλόγιον*, Θεοχ. Ε. Δετοράκης (επιμ.), Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1990.

ΞΑ: Αντώνιος Ξανθινάκης, *Λεξικό ερμηνευτικό και ετυμολογικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος*, Χριστόφορος Χαραλαμπάκης (προλ.-επιμ.), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Α' έκδοση, Ηράκλειο 2000 και Δ' έκδοση, Ηράκλειο 2009.

ΓΑ: Νίκος Γαρεφαλάκης, *Λεξικό ιδιωματοσμών κρητικής διαλέκτου (Περιοχή Σητείας)*, Δήμος Σητείας, Σητεία 2002.

σημασίες ή είναι ανετυμολόγητες (στο βαθμό που μου ήταν δυνατόν να το εξακριβώσω, από πηγές πέραν των υπαρχόντων λεξικογραφικών έργων).

Οι παραπάνω δεσμεύσεις διεύρυναν κάπως το σημασιολογικό πεδίο και έτσι συμπεριελήφθησαν και λέξεις που σχετίζονται γενικότερα με την «κίνηση», όπως:

- A. Αντικείμενα και μέσα που χρησιμοποιούνται για μεταφορά ανθρώπων, ζώων, προϊόντων κ.λπ.
- B. Άνθρωποι, ζώα ή και πράγματα που κινούνται (λόγω επαγγέλματος ή άλλης αιτίας) ή προκαλούν ή συνεπάγονται κίνηση.
- Γ. Δραστηριότητες της καθημερινής ζωής (επαγγελματικές, κοινωνικές κ.λπ.) στις οποίες υπάρχει το στοιχείο της κίνησης, με την ευρύτερη σημασία της.
- Δ. Ρήματα που η σημασία τους είναι σχετική με κινήσεις, μετακινήσεις, μεταφορές κ.λπ.

Παρουσιάζονται 10 λήμματα και 14 συνολικά αντίστοιχα παράγωγα, σύνθετα, συγγενικά, υποκοριστικά, τα οποία αντλήθηκαν από διάφορες πηγές όπως γλωσσάρια και λεξικά, συγγράμματα, περιοδικά, άρθρα, επιστημονικές ανακοινώσεις και βιβλία με ετυμολογικές πληροφορίες καθώς και από προφορικές συζητήσεις.

Πέραν της ερμηνείας των λέξεων, επιχειρείται και μια αρχική ετυμολογική προσέγγιση ή προτείνεται μια διαφορετική από την υπάρχουσα. Σε ορισμένες λέξεις διατυπώνονται προτάσεις βελτίωσης ή συμπλήρωσης της –γενικά παραδεκτής– ετυμολογίας τους.

Γνωρίζοντας ότι σε μια απόπειρα όπως αυτή ελλοχεύει πάντα ο κίνδυνος της λανθασμένης ετυμολογίας ή παρετυμολόγησης, έγινε προσπάθεια να αναλυθεί ο τρόπος παραγωγής ή σύνθεσης των όρων, να συνδεθούν η φωνολογική, η μορφολογική και η σημασιολογική διάσταση και να αναζητηθεί –κατά το δυνατόν– η πρώτη εμφάνιση των λέξεων.

Από τις λέξεις που παρουσιάζονται:

- Αρκετές χρησιμοποιούνται και σήμερα (με ίδια ή παραλλαγμένη σημασία).
- Άλλες χρησιμοποιούνταν ευρέως μέχρι και τα μέσα του περασμένου αιώνα, αλλά μόνο περιστασιακά σήμερα, κυρίως σε κρητικά χωριά.

A. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ

- *γαλέτο* ή *γαλέτι*, *το*

Αλουμινένιο (ή πήλινο) κυλινδρικό δοχείο με λαβή, για μεταφορά φαγητού. Συνήθως με σκέπασμα. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε κατά το άρμεγμα οικόσιτων ζώων και τη μεταφορά του γάλακτος και κατόπιν γενικεύθηκε η χρήση του.

ΙΔ: Μαρίνος Ιδομενέως, *Κρητικό γλωσσάριο*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2006 και *Κρητικό γλωσσάρι Β΄ τόμος*, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 2013.

ΝΚ: Νικόλαος Κοντοσόπουλος, *Αντίστροφο λεξικό της κρητικής διαλέκτου*, Βιβλιοεπιλογή, Αθήνα 2006.

ΤΣ: Αντώνης Τσιριγιώτακης, *Θησαυρός της κρητικής διαλέκτου*, χ. εκδ. [εκτύπωση: Iraklion Offset], Ηράκλειο 2008.

ΑΠ: Γεώργιος Αποστολάκης, *Παλαινές Κρητικές Αθιβολές – Λεξικό (λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος)*, χ. εκδ. [εκτύπωση: Τυποκρέτα], Ηράκλειο 2008.

Η λ. (με αυτούς τους τύπους) υπάρχει μόνο στον ΙΔ.

Στον ΠΙ αναφέρεται, με αυτή τη σημασία, ως *γαλέτα*.

Στον ΞΑ και ΝΚ ως: *γαλαθιά*, η = δοχείο γάλακτος, γαλατιέρα. Ίσως εννοείται η χρησιμοποιούμενη στα κτηνοτροφικά χωριά της Κεντρικής Κρήτης *γαλαύτα* = μεγάλη απλωτή λεκάνη, όπου βάζουν βρασμένο γάλα (αφού το «διακόψουν») για να μαζέψουν την τσίπα.

Στο Κριαράς 1975, τ. Δ', 220, ως: *γαλαυτιά* = δοχείο για γάλα.

ΕΤΥΜ.: *γαλέτο* < γάλ-α με καταλ. -έτο (επίδρ. βενετσιάνικη, υποκορ. όπως *μανικέτο(ι)*, *καμινέτο*, *σιγλέτο* κ.ά.). Λιγότερο πιθανή: από το μγν. θέμα *γαλατ-*, με καταλ. -έτο: *γαλατέτο > *γαλέτο*.

- *φάρδος, ο*

Μεγάλο υφασμάτινο σακί, τσουβάλι (κυρίως από λινάτσα).

Η λ. υπάρχει σε αρκετά λεξικά (ΠΙ, ΓΑ, ΙΔ, ΝΚ, ΤΣ, ΑΠ), χωρίς ετυμολόγηση.

Ο Boerio, στο γνωστό λεξικό του της βενετσιάνικης διαλέκτου, μας πληροφορεί ότι: «το *δέμα* (εμπορικό πακέτο) για καφέ λέγεται *fardo*» – αφού παραπέμπει από το λήμμα «*fardo de café*» στο λήμμα «*zurlo*» (Boerio 1867, 262 και 824).

Αλλά και σε πολλά ιταλικά λεξικά της εποχής (1820-1850) ληματογραφείται η λ. *fardo* ως: «Όρος εμπορικός. Μπόγος ή δέμα σε κυλινδρικό σχήμα, με στρογγυλά κεφάλια (δεσίματα), που αποτελείται από ένα σάκο από λινόπανο, τυλιγμένο σε δέρμα και περιέχει λουλάκι, καφέ, κανέλα, ή παρόμοια».² Και επίσης: *fardaggio/fardello* = αποσκευή.

Για την ετυμολογία του *fardo* (Pianigiani 1907, 507): Ο μεν Du Cange θεωρεί ότι προέρχεται από την ομηρική λέξη *φόρτος*, από το ρ. *φέρω*, ενώ ο Fr. Diez από την αραβική *far'd* = φόρεμα, ύφασμα. Ωστόσο, ο Pianigiani ισχυρίζεται ότι και οι δύο έχουν δίκιο, διότι και οι δύο λέξεις έχουν κοινή ρίζα. Και ο Μπαμπινιώτης (2011, 1535) συμφωνεί ότι οι λέξεις *φέρω* και *φορώ* –μαζί με πολλές άλλες– έχουν την ίδια Ι.Ε. ρίζα **bher-* «φέρνω» και, κατ' επέκταση, «μεταφέρω, κουβαλώ επάνω μου ή μαζί μου».

Από την ίδια ρίζα προφανώς παράγονται και αντίστοιχες λατινικές λέξεις (Κουμανούδης 1884-10, 299) *fartus, fartum* = φόρτωμα, κάτι γεμισμένο καλά (ρ. *farcio* = φορτώνω, υπερπληρώ).

Επομένως:

ΕΤΥΜ.: *φάρδος* < βεν. *fardo* < αρχ. *φόρτος* ή/και αραβ. *far'd*.

φαρδάκι, το

Μικρός ή μέτριου μεγέθους φάρδος (υποκορ.)

(Μόνο στον ΤΣ)

² Π.χ. *Dizionario della Lingua Italiana*, vol. III, Padova 1828, 592.

B. ΠΡΟΣΩΠΑ – ΖΩΑ

• φετσολαδάς (ή φετσάς), ο

Πλανόδιος μικρέμπορος φετσόλαδου (παχύρευστο μείγμα από κατακάθι λαδιού και μούργα = φέτσα και, γενικότερα, λάδι χαμηλού βαθμού καθαρότητας). Το συγκέντρωνε σε ντενέκες ή ασκιά (κάνοντας «στραθειές»), μαζί με άλλα υποβαθμισμένα προϊόντα, από νοικοκυρές, που έπαιρναν ως αντάλλαγμα, συνήθως, σαπούνι.

Η λ. υπάρχει στους ΠΙ, ΓΑ, ΙΔ, ΤΣ, χωρίς ετυμολογία.

ΕΤΥΜ.: *φέτσα* + *λαδάς*.

Στην προφανή αυτή ετυμολογία, ενδιαφέρον έχει η λ. *φέτσα*: αποξηραμένο κατακάθι υγρού (κυρίως κρασιού ή λαδιού), σε μορφή λεπτής στιβάδας.

Την αναφέρουν: ΠΓ, ΠΙ, ΚΟ, ΞΑ, ΓΑ, ΤΣ, ΑΠ. Ετυμολογική αναφορά έχουμε:

Κατά ΠΓ: από το λατ. *faex-cis* = τρυγιά.

Κατά ΠΙ: από ιταλ. *feccia*.

Κατά ΞΑ: από ιταλ. *feta*.

Αλλά: Υπάρχει αυτούσια λέξη βεν. (Boerio 1867, 267) *fezza* (προφ. φέτσα), με την ίδια σημασία (= *rurgatura*, *rosatura* = αποκάθαρμα, κατακάθι), η οποία, μάλιστα, διαφοροποιείται από την *feta* = λεπτοκομμένο τμήμα από κάποιο πράγμα (Boerio 1867, 267). Παρόμοια σε προφορά και σημασία η λατ. *faecula* = φέκλη, τρυγιά (Κουμανούδης 1884-1ο, 296).³ Άρα:

ΕΤΥΜ.: *φέτσα* < βεν. *fezza* < λατ. *faecula*.

• γκαλαγκάς (ή καλαγκάς), ο

Ο γλάρος (αρχ. λάρος)

(μτφ.) λαίμαργος, λιχούδης, άρπαγας.

Καταγράφεται μόνο από τους ΚΟ, ΙΔ και ΝΚ, χωρίς ετυμολογία.

Η ονομασία του χωριού Γκαλαγκάδω-Γκαλαγκάδος, στο Ακρωτήριο Χανίων (σήμερα Παζινός), προέρχεται από μαρτυρημένο οικογενειακό επώνυμο Γκαλαγκάς της βενετοκρατίας. Επίσης, η λ. συναντάται ως «παρατσούκλι» (Βασίλειος Νιώτης ή Γκαλαγκάς – 1897⁴), στη Γεράπετρο αρχές του '60 (ποδοσφαιριστής Δαγαλάκης ή Καλαγκάς⁵) και σήμερα ακόμη στο Βενεράτο.

Η λ. εμφανίζεται στον Γερ. Βλάχο (1659, 285) ως «καλαγκάς = λάρος, κέπφος, κέμφος» [κέπφος ή κέμφος = θαλασσινό πτηνό, ταυτιζόμενο με τον λάρον (ΘΕΓ-Στεφάνου 1841, τ. 4, 1443C και ΘΕΓ-Στεφάνου 1842, τ. 5, 117D)]. Μτφ. άνθρωπος ανόητος, κούφος, εύκολα απατώμενος,

³ Εδώ, φαίνεται να έχει δίκιο ο Γ. Πάγκαλος, ο οποίος ετυμολογεί τη λ. από το λατ. *faex-cis* = τρυγιά, προφανώς ομόρριξη της *faecula*. Στο Liddell-Scott 1901, τ. D, 523 αναφέρεται η λέξη *φέκλη*, ως η λατ. *faecula*: «τρυγὸς οἴνου κεκαυμένης, ἢν οἱ Ῥωμαῖοι φέκλην καλοῦσιν» (Γαληνός).

⁴ Γιώργος Καλογεράκης, *Ξυλούρης Μανόλης ή Τζιτζής (1844-1913) – Μέρος 3ο*, εφ. Πατρῖς, 14/2/2005.

⁵ Γιάννης Γαρε(ο)φαλάκης, *Νοσταλγικές αναμνήσεις από την μεταπολεμική Γεράπετρο*, Ιστορικό Αρχείο Ιεράπετρας (ψηφιακό).

αφελής, «μωρόπιστος». Αυτές οι σημασίες αναφέρονται και σε άλλα λεξικά: (Ησύχιος 1867, 858· Σουΐδας 1834, 2069).

Αλλά ο γλάρος συσχετίζεται μεταφορικά και με την αρπακτικότητα, τη λαιμαργία κ.τ.ό. ήδη από την αρχαιότητα: «Ἦν Κλέωνα τὸν λάρων δώρων ἐλόντες καὶ κλοπῆς εἶτα φιμώσητε...»,⁶ δηλ. «Αν τον Κλέωνα τον γλάρων συλλαβόντες ἄρον ἄρον, ἔνεκα των διαφόρων λαθροχειριῶν και δώρων...» (μτφρ. Γ. Σουρή).

Ὅμοια αναφορά (Σουΐδας 1834, 2269): «Ἐπεὶ καὶ ὁ λάρος ὄρνεόν ἐστὶν ἀρπακτικόν καὶ ἀδ(δ)ηφάγον». Επίσης και στον 20ό αἰώνα ταυτίζονται: αρπαχτής/γλάρος και λιχούδης/γλάρος (Βλαστός 1931, 37 και 121, 122).

Στα αγγλικά *gull* = γλάρος. Αλλά και: *gullet* = οισοφάγος, *gullibility* = το να είναι κάποιος ευκολόπιστος, αφελής και να ξεγελιέται εύκολα, *gullible* = ευκολόπιστος, ο εύκολα απατώμενος.⁷

Από τα παραπάνω είναι προφανής η ταυτότητα της μεταφορικής σημασίας των λ. «λάρος, κέπφος ή κέμφος, *gull*» (αφελής και λαιμαργος).

Κατά το ηλεκτρονικό Online Etymology,⁸ η λ. *gull* εμφανίζεται στις αρχές του 15ου αιώνα και είναι αβέβαιης ετυμολογίας. Αλλά, το Ετυμολογικό Λεξικό Αγγλικής – Chambers's⁹ συσχετίζει την προέλευσή της με το λατ. *gulo* = λίκνος (= λειχούδης), λαιμαργος. Επίσης λατ. *gula* = οισοφάγος, φάρυγξ, λαιμός || λαιμαργία (Κουμανούδης 1884-1ο, 346). Στα βεν. το *gula* έγινε *gola* (Boerio 1867, 310-311), με ακριβώς ίδιες σημασίες, ενώ στα ιταλ. *gola*, με αυτές –και άλλες– σημασίες.¹⁰ Και στο ΛΜΕΔΓ (Κριαράς 1975, τ. Δ, 359) αναφέρεται η λ. *γούλα* = στομάχι, κοιλιά || λαιμαργία || απληστία.

ΕΤΥΜ.: πρόταση: Τα *gull* – *gulo* – *gula* – *gola* εμφανίζουν σημαντική μορφολογική, φωνολογική και σημασιολογική συγγένεια, έτσι ώστε να επιτρέπεται (συνεκδοχικά) να υποθέσουμε για τη λ. αυτή του κρητικού ιδιώματος: *γκαλαγκάς* < *γκολα* + *γκάς* < βεν. *gola* < λατ. *gula*. Η πρόσθετη καταλ. –*γκας*, επιτείνει τις σημασιόμενες ιδιότητες: λαιμαργία ή/και αφέλεια (πιθανόν προηγήθηκε το μεγεθ. παραγωγικό τέρμα –*ακας*, όπως π.χ. μπουντάλακας, χόχλακας με καταβιβασμό του τόνου). Η τροπή του *ο* σε *α* συναντάται συχνά στην κρητική: ομφαλός > αφαλός, πορτοκάλι > πορτακάλι κ.ά.

Γ. ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

- *βεντέμα, η*

1. τρυγητός, δηλ. συγκομιδή σταφυλιών για οινοποίηση, αλλά και ελαιосуγκομιδή/παραγωγή λαδιού. Γενικότερα, συγκομιδή, όταν μάλιστα είναι αυξημένη.

2. Το χρονικό διάστημα κατά το οποίο γίνεται η βεντέμα, η εποχή της συγκομιδής.

⁶ Αριστοφάνους, *Νεφέλαι*, 591.

⁷ Oxford *Advanced Learner's Dictionary*, 6th edition, Oxford University Press, 2000.

⁸ *Online Etymology Dictionary*, www.etymonline.com

⁹ Chambers's, *Etymological Dictionary of the English Language*, W. & R. Chambers, London and Edinburgh, 1872, 219.

¹⁰ Π.χ. *Dizionario della Lingua Italiana*, vol. IV, Padova 1828, 140.

3. Εποχιακή μετακίνηση και παραμονή αγγειοπλαστών (του Θραψανού) σε άλλο μέρος για κατασκευή πήλινων δοχείων, κυρίως πιθαριών (πιθαροβεντέμα), σε υπαίθρια περιστασιακά εργαστήρια.¹¹

Γνωστή λέξη και ερμηνείες, σε διάφορα λεξικά (ΠΓ, ΠΙ, ΚΟ, ΞΑ, ΓΑ, ΙΔ, ΤΣ, ΑΠ και στο Κριαράς 1969-2014 και στο Ανδριώτης 1992), εκτός της σημασίας #3, την οποία αναφέρει μόνο ο ΤΣ, εμμέσως στο λήμμα «βεντεμάροι». Οι αγγειοπλάστες μετακινούνταν σε μέρη όπου προβλεπόταν μεγάλη ελαιοπαραγωγή, άρα και αυξημένη ζήτηση σε πιθάκια. Έτσι ταυτίστηκε εννοιολογικά ο σκοπός της μετακίνησης (για βεντέμα) με την ίδια τη μετακίνηση (βεντέμα). Μάλιστα, επισημαίνεται το γεγονός ότι, όταν γίνεται βεντέμα, στρέφεται κυρίως σε αυτήν το ενδιαφέρον των αγγειοπλαστών.¹²

ΕΤΥΜ.: Αναφέρει ο ΞΑ και το Ανδριώτης 1992: βενετ. *vendema* = τρυγητός,¹³ όπως και ο Boerio 1867, 784. Ο ΠΙ προτιμά: ιταλ. *vendemmia* = τρυγητός. Αλλά και τα δύο προέρχονται από το λατ. *vindemia* = τρυγητός (Pianigiani 1907, 1513), που είναι σύνθετη λέξη από το *vinum* = οίνος + *demo*, *demere* = αφαιρώ, παίρνω, κερδίζω (ή *demeto* = αποτέμνω, αποδρέπω τι). Και ο οίνος από το ήδη μυκηναϊκό *Foĩnos*, με προσεγγιστική προφορά *winos* (Μπαμπινιώτης 2011, 969). Πρόκειται δηλ. για –μερικώς– αντιδάνειο.

βεντέμα < βεν. *vendema* < λατ. *vindemia* < οίνος (= *vinum*) + *demo*.

βεντεμάρικος, -η, -ο

Ο αναφερόμενος στη ή σχετιζόμενος με τη βεντέμα των αγγειοπλαστών, π.χ. βεντεμάρικα καμίνια, μεροκάματα κ.λπ. (σε κανένα λεξικό).

βεντεμάρης ή βεντεμάρος, ο

Κάθε μετακινούμενος κατά τη βεντέμα αγγειοπλάστης (μόνο στον ΤΣ)

βεντεμοκούλουρα, η

Κουλούρα αποξηραμένου (παξιμαδιασμένου) κρίθινου ψωμιού (σε κανένα λεξικό)

Προφανώς: < βεντέμα + κουλούρα

(α)ποβεντεμίζει – (α)ποβεντέμισε (προκειμένου για καρποφόρο φυτό)

Παύει-έπαψε πλέον να παράγει (σε ΠΙ και ΤΣ).

< από + βεντεμίζω (< βεντέμα)

¹¹ Περισσότερα στο Μπ. Ψαροπούλου – Ν. Σημαντηράκης, *Θραψανό: χωριό των αγγειοπλαστών*, Δημοτική Επιχείρηση Ανάπτυξης Θραψανού, Αθήνα 2007. Αλλά και σε άλλα δημοσιεύματα.

¹² Δ. Γιαννοπούλου – Ειρ. Γρατσέα, «Χρονολογικοί και γεωγραφικοί πίνακες των μόνιμων και περιστασιακών κεραμικών εργαστηρίων του Θραψανού Κρήτης από τα τέλη του 19ου αιώνα ως τη δεκαετία του 1970», *Πεπραγμένα Η΄ Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ1, Ηράκλειο 2000, 86.

¹³ Πβ. και Θεοχ. Δετοράκης, *Βενετοκρητικά μελετήματα*, Βικελαία Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο 1996, 520.

- *γαλομέτρι*, το (Κεντρική Κρήτη)

Διαδικασία μέτρησης παραγωγής γάλακτος από οικόσιτα ζώα, που γινόταν τις πρώτες μέρες της Μεγ. Σαρακοστής από ομάδες οικιακών μικροπαραγωγών, προκειμένου να καθορισθεί αναλογικά επί πόσες ημέρες θα έπαιρνε τη συνολική ημερήσια παραγωγή γάλακτος ο κάθε συμμετέχων στην ομάδα.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Παρόμοιο, αλλά όχι ίδιο, είναι και το «γαλομέτρημα» που γίνεται σε πολλές κτηνοτροφικές περιοχές της Ελλάδας.

ΕΤΥΜ.: Προφανής: *γάλα* + *μετρώ* = *γαλομετρώ* > *γαλομέτρι*

Δ. ΡΗΜΑΤΑ

- *ξεσουβιάζω*

Ξεσηκώνω, παρακινώ, ταρακουνώ.

Την αναφέρουν: ΠΓ, ΠΙ, ΙΔ, ΤΣ, ΑΠ. Η λ. υπάρχει και στο ΛΜΕΔΓ-Κριαράς στο λήμμα *ξεσουβίζω* = *εξάπτω*, *ερεθίζω*, όπου αναφέρεται και το «*ξεσουβιάζω* σήμ.(ερα) στην Κρήτη».

Ετυμολογική αναφορά, και μάλιστα σχεδόν ταυτόσημη, έχουν:

ΠΓ, τ. Γ, 183: «*Εκ του ξε-σουβλιάζω (ξε-σουβλί) κατ' αποβολήν του λ. Προξενώ ανησυχίαν, θόρυβον, ερεθίζω, τρόπον τινά ως να κεντώ με το σουβλί. Ξεσουβιάζει τη γειτονειά με τσοι φωνές του κάθε μέρα*».

Συνων. «*ξεσουβλίζω*».

ΠΙ, 762: «*Υποθέτω ότι το β' συνθετ. προήλθεν από το σουβλί-σουβλίζω-σουβλιάζω (= κεντίζω, νύσσω) κατ' αποβολή του λ.*».

Ωστόσο, η ετυμολογική σύνδεση με το «*σουβλιάζω*» πάσχει, διότι: i) Το ρ. αυτό δεν συναντάται στην Κρήτη (δεν υπάρχει στα πιο πάνω λεξικά, παρά μόνο στον ΠΓ, ο οποίος όμως την χρησιμοποιεί για την παραγωγή του «*σουβιάζω*»). ii) Το ρ. *σουβλίζω* (και το *ξεσουβλίζω*) έχει συγκεκριμένη, διαφορετική σημασία.

Ενώ, στο Κριαράς 1969-2014 τ. ΙΒ', 74, αναφέρεται η σωστή ετυμολογία: «*Από τον αόρ. του εκσοβίζω (για το οποίο βλ. Steph(ano) Θησ(αυρός) < εκσοβέω και σοβέω)*» (Stephano 1833-1865, τ. 3, 569B και Stephano 1833-1865, τ. 7, 504B, αντίστοιχα).

Πράγματι: Το ρ. *σοβέω-ώ* (μτβ.) σήμαινε: *τινάζω*, *αποδιώκω* (Liddell-Scott 1901, τ. D, 93) αλλά και: *ταράττω*, *κινώ* (Ζηκίδης 1888, 438). Το *εκ-σοβώ* ανάλογα: *φοβίζω* κάποιον ή κάτι και *φεύγει* προς τα έξω (Γαζής 1839, τ. Α, 567) αλλά και: *ξυ(σ;)πάζων εκδιώκω*, *αποσοβώ*, *ξελογιάζω* (Βυζάντιος 1852, 395). Το ρ. *εκσοβώ* έχει συνεχή παρουσία τουλάχιστον από τον 5ο αι. π.Χ. (Σοφοκλής, Αριστοφάνης κ.ά.) και περιλαμβάνεται σε χρηστικά λεξικά έως το τέλος του 19ου αι. Οι σημασίες δεν ταυτίζονται πλήρως, αλλά είναι παραπλήσιες. Ο αόρ. *εξεσόθησα* δίνει τον ενεστ. *ξεσοβίζω*.

ΕΤΥΜ.: Στην πιο πάνω ετυμολογία στο Κριαράς 1969-2014 το μόνο που θα μπορούσε να προστεθεί είναι ότι, ειδικά στην Κρήτη, ο αόρ. *εξεσόθησα* έδωσε ενεστ. *ξεσοβιάζω* > *ξεσουβιάζω* (ή *ξεσοβίζω* > *ξεσοβιάζω* > *ξεσουβιάζω*).

ξεσουβιάζομαι (μέσ.)

Ξεσηκώνομαι για να κάνω κάτι γρήγορα, κινούμαι και ενεργώ δραστήρια.

(Σε ΙΔ και ΑΠ).

Παθ. φωνή του *ξεσουβιάζω*. Σημειωτέον όμως ότι υπήρχε το αντίστοιχο αρχ. *σοβούμαι-εκσοβούμαι* (Liddell-Scott 1901, τ. D, 93).

ξεσούβιασμα, το

Η παρακίνηση, το ξεσήκωμα κάποιου ή εμένα του ίδιου, για να ενεργήσει ή να ενεργήσω γρήγορα και δραστήρια.

(Σε κανένα λεξικό).

< ξεσουβιάζω (υποχωρ.)

• *λαλώ* ή *λαλιώ* [εκτός της αρχ. σημασίας: μιλώ, κράζω (για πουλιά), ηχώ (για μουσικό όργανο) και λοιπές πανελλήνιες σημασίες].

1. Οδηγώ ζώο, ή συνήθως κοπάδι ζώων, υπό επίβλεψη ή και βίαια, καθοδηγώντας το ή/και παροτρύνοντάς το. Γενίκευση αυτής της σημασίας: οδηγώ γενικά (κυριολ. ή μτφ.) ή μεταφέρω (σπαν.)

2. Συμπεριφέρομαι σε ή μεταχειρίζομαι κάποιον.

3. Με τις αντων. το, τα εκφράζει ό,τι η μέση διάθεση: *λαλιούμαι* = συμπεριφέρομαι (συνήθως άσχημα).

4. Προστακτική: *λάλιε* = φύγε, πάρε δρόμο! Ή (απλώς) προχώρα.

Την αναφέρουν, με μία ή περισσότερες σημασίες: ΠΓ, ΠΙ, ΚΟ, ΞΑ, ΓΑ, ΙΔ, ΝΚ, ΤΣ, ΑΠ. Επίσης στο ΛΜΕΔΓ, με πολλές σημασίες, μεταξύ των οποίων και παρόμοιες με τις #1 και #2 (ΛΜΕΔΓ-Κριαράς, τ. Θ΄, 88). Ετυμολογική αναφορά –για τις πιο πάνω σημασίες– και μάλιστα ταυτόσημη, έχουν μόνο:

ΠΓ, Γ-25: «*Εκ του αρχ. λαλώ*».

ΠΙ, 534: «... *γιατί πραγματικά ο αγρότης συνεχώς «λαλεί» προς τα ζώα του*».

ΞΑ, 277 (347): «... *Είναι το αρχ. ρ. λαλώ στην πρώτη του σημασία (μιλώ), από την οποία προήλθαν οι άλλες*».

Πολλές –ελάσσονες ίσως– αντιρρήσεις μπορούν να διατυπωθούν στην ετυμολογία αυτή, δηλ. τη σύνδεση με τη λ. μιλώ, κυρίως σημασιολογικές.

1. Όταν το *λαλώ* σημαίνει «οδηγώ», οι παρακινητικές φωνές-ομιλία, απευθύνονται μόνο σε ορισμένα ζώα (ποίμνια ή ζώα μεταφορών) και όχι γενικά (ενώ η χρήση και σημασία του *λαλώ* είναι γενική). Είναι γνωστό ότι υπάρχουν ιδιαίτερες λέξεις-επιφωνήματα που δεν εκφέρονται για «*λάλημα*» = οδήγηση, αλλά για προσέλευση – όπως π.χ. στις κότες (πούλι-πούλι), περιστέρια (βίρι-βίρι), χοίρους (ουτς) κ.ά. Και, βέβαια, δεν χρησιμοποιείται το *λαλώ* σ' αυτή την περίπτωση.

2. Για την ομιλία-παρότρυνση-διαταγή προς ζώα, χρησιμοποιούνται στην Κρήτη οι λέξεις: «κράζω» ή «ανακράζω το ζό». [Συνώνυμα του πανελλαδικού «σαλαγώ» = οδηγώ κοπάδι με φωνές].
3. Μπορεί να «λαλώ τα ζά» χωρίς κατ' ανάγκην να τους μιλώ.
4. Η σύνταξη είναι «λαλώ τα πρόβατα» και όχι «λαλώ στα πρόβατα».

Η ετυμολογία της λ. *λαλώ* οδηγεί αναγκαστικά στην συν-εξέταση με την λ. *πι(η)λαλώ*, η οποία είναι βέβαια πανελλαδικής χρήσης, αλλά έχει διαφορετική σημασία: Στην μεν νέα ελλ.: τρέχω γρήγορα, ορμώ γενικά (Μπαμπινιώτης 2011, 1104) στην δε μεσν. ελλ. –ως μτβ. ή αμτβ.– αναφέρεται κυρίως σε τρέξιμο, εφόρμηση πάνω σε άλογο (Κριαράς 1969-2014, τ. ΙΣΤ', 283-285).

Για την ετυμολογία του ρ. *πιλαλώ* έχουν διατυπωθεί τρεις απόψεις (αναφερόμενες στα πιο πάνω λεξικά), εκ των οποίων οι δύο ισχυρότερες είναι:

1) Του Κοραή (Κοραής 1828, τ. Ι, 303 και τ. ΙV, 277): Από το μεσν. *πιλαλώ*, πιθ. < ελνστ. *επιλαλέω-ώ* = «φλυαρώ, μιλώ γρήγορα», μέσω του αορ. *επιλάλησα* > *πιλάλισα* (Μπαμπινιώτης 2011, 1104).

Η άποψη αυτή πάσχει σημασιολογικά, αφού προϋποθέτει την εξέλιξη στην κάπως μακρινή, μεταφορική σημασία «τρέχω γρήγορα». ¹⁴ Επιπρόσθετα, η άποψη αυτή έχει δύο ακόμη ασθενή σημεία:

i) Οι λ. *επιλαλώ*, *επιλαλιά* κ.τ.ό χρησιμοποιήθηκαν τουλάχιστον από τον 4ο π.Χ. αιώνα, ¹⁵ αλλά η χρήση τους έκτοτε σε λόγια κείμενα, έως και τον 12ο μ.Χ. αιώνα, είναι μάλλον σπάνια. Σε έρευνα στον Thesaurus Linguae Graecae (TLG) βρέθηκαν 31 συνολικά καταχωρήσεις συναφών λέξεων, σε κείμενα 18 συγγραφέων –συμπεριλαμβανομένου και του λεξικού του Ησύχιου. ¹⁶ Συγκριτικά, ας ληφθεί υπόψη ότι λέξεις σύνθετες του *λαλώ* με άλλες προθέσεις (κατά, έκ, διά, πρός, σύν, υπό, πρό, παρά, περί) αφθονούν σε εκατοντάδες κείμενα της περιόδου αυτής, από δεκάδες συγγραφείς.

ii) Το σπουδαιότερο, όμως, είναι ότι η αρχική σημασία του *επιλαλώ* (*επιλαλιά* κ.τ.ό.), που θα δικαιολογούσε την έστω και μακρινή σημασιολογική συγγένεια με το *πιλαλώ*, δεν υπάρχει σε καμία από τις χρήσεις της, σε κανένα από τα παραπάνω κείμενα, όπως προκύπτει από την νεοελληνική απόδοση των σχετικών αποσπασμάτων. Σημαίνει μόνο: μιλώ περί πράγματος τινός || αντιλέγω, λέγω κάτι μετά από... || λοιδορώ, χλευάζω, εμπαίζω || εκφέρω μαγική (συνθηματική) επωδή, εξορκισμό, «γηθειά» (βλ. και Liddell-Scott 1901, τ. Β, 256). Αλλά και η λ. *επιβιώ*, με την οποία συνδέει ο Κοραής σημασιολογικά το *επιλαλώ* –και πράγματι αυτό ισχύει–

¹⁴ Ο Κοραής αναφέρει για το *πιλαλώ* από το *επιλαλώ* (τ. Ι, 304): «*Ἐδῶ σημαίνει τὸ Ἐπιβιωῶ τῶν παλαιῶν· διότι ἡ Ἐπιλάλησις ἔχει μάλιστα χώραν εἰς τὴν γενομένην ἀπὸ τὸν ὄνηλάτην εἰς τὸν ὄνον, ἢ ἄλλο τι ὑποζύγιον, βοήν, διὰ τὴν τρέχει ταχύτερον. Ἐκ τούτου τὸ Πιλαλῶ ἔλαθε καὶ τὴν σημασίαν κυρίως μὲν τοῦ Τρέχω φωνάζων, ..., ἔπειτα κατὰ μεταφορὰν καὶ τὸ ἀπλῶς Τρέχω*». Και για το *λαλώ* (τ. ΙV, 277): «*...ἀπὸ τὸ σύνθετον τούτου, Ἐπιλαλεῖ, ἐγεννήθη τὸ χυδαῖκ. Πιλαλῶ (ὄχι Πηλαλῶ, Σ.Δ.) τὸ σημαῖνον ἀμεταβάτως Τρέχω*».

¹⁵ Ιπποκράτης, *Ἀπαντα 1, Γενική Ιατρική*, Αθήνα (1993), Κάκτος, 210-211.

¹⁶ Οι συγγραφείς-κείμενα (σε αγκύλες το πλήθος των καταχωρήσεων για καθένα) είναι: Ιπποκράτης [1], Σύμμαχος [1], *Magica* [2], *Astrologica* [3], Ευσέβιος [1], Βαρσανούφιος [3], Ησύχιος [2], Λεόντιος Κύπρου [1], Θαύματα Αγ. Αρτεμίου [1], Ιωάννης Δαμασκηνός [2], Θεόδωρος Στουδίτης [1], Μιχαήλ Σύγκελλος [1], Νικηφ. Φωκάς [1], Κωνστ. Πορφυρογέννητος [1], Μιχ. Ατταλιάτης [1], Κωνστ. Στυλβής [1], Φυσιολόγος [1], Ευστάθιος Θεσσαλονίκης [7].

δεν αναφέρεται σε οποιοδήποτε λεξικό με σημασία «μιλώ γρήγορα» (βλ. π.χ. Liddell-Scott 1901, τ. Β, 230-231). Επίσης, καμία από τις δύο αυτές λέξεις δεν υποκρύπτει κίνηση ή ταχύτητα.

Ας σημειωθεί ότι σε όλους αυτούς τους αιώνες, αλλά και μεταγενέστερα, τη σημασία του *πιλαλώ* την καλύπτει πλήρως η χρήση –και μάλιστα εκτεταμένη– των ρ. *ελαύνω* και *επελαύνω* (βλ. παρακάτω).

Με τη σημερινή –σχεδόν– σημασία, η λ. *πι(η)λαλώ*, εμφανίζεται στη δημόδη βυζαντινή/ μεσαιωνική λογοτεχνία περί τον 12ο αι. μ.Χ. Τη λημματογραφούν ο Βλάχος (1659, 502), ο Du Cange (1688, 1164), ο Somavera (1709, 328) κ.ά., ενώ στο Κριαράς 1969-2014 (και στον TLG) υπάρχει πληθώρα παραθεμάτων.

Λόγω της έλλειψης αντίστοιχων γραπτών τεκμηρίων για τη δημόδη γλώσσα έως τον 12ο αι., θα μπορούσε, γενικά, να υποτεθεί η παράλληλη λειτουργία της λ. στη λόγια γλώσσα και στη δημόδη προφορική χρήση κατά τους προηγούμενους αιώνες, με τις διαφορετικές της σημασίες.¹⁷ Αλλά το ενδεχόμενο αυτό στην προκειμένη περίπτωση πρέπει να αποκλειστεί, αφού η ίδια η λόγια λέξη-πρόδρομος *επιλαλώ* –από την οποία υποτίθεται ότι προήλθε, με μετατόπιση της σημασίας, η νέα λέξη *πιλαλώ*– ήταν πολύ περιορισμένης χρήσης, ακόμη και στη λόγια γλώσσα, και ίσως άγνωστη στη δημόδη. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κανένα από τα γνωστά λεξικά της δημόδους ελληνικής δεν λημματογραφείται το *επιλαλώ* κ.τ.ό.

Επομένως, λόγω της σπανιότητας (μη γενικευτικής χρήσης) αλλά και της διαφορετικής σημασίας της λ. *επιλαλώ*, μέχρι την εμφάνιση της λ. *πιλαλώ*, είναι απίθανο να υπάρχει συσχέτιση των δύο λέξεων, πέραν της προφανούς μορφολογικής και φωνητικής συγγένειας. Και αυτή δεν επαρκεί για τη τεκμηρίωση της άποψης του Κοραή, πολύ περισσότερο όταν είναι υποθετική και παραβλέπει υλικό που όντως υπάρχει.¹⁸

II) Του Ξανθουδίδη: Από το ρ. *επελαύνω*, στη σημασία του *ορμώ*, πάλι μέσω του αορ. *επήλασα*. Η άποψη αυτή, ενώ σημασιολογικά είναι πρόσφορη, πάσχει μορφολογικά, διότι οι αορ. των δύο ρ. είναι ασύμβατοι (*επήλασα*–*επιλάλησα*) ενώ η κατάληξη *-λώ* δεν είναι αναμενόμενη από αορ. σε *-ασα*.¹⁹ Ωστόσο, είναι δεδομένη η συγγένεια με το υπό εξέταση ρ. *λαλώ*, όπως άλλωστε επισημαίνεται στο *Γλωσσάριον του Ερωτόκριτου* (Ξανθουδίδης 1915, 667): *Τό (έ)πιλαλώ (και άπλοῦν λαλώ) ἔχουσι πιθανόν τήν ἀρχήν αὐτῶν εἰς τό ἀρχ. ἐπελαύνω – ἐπήλασα (συμφυρθέντα μετά τοῦ λαλώ), δι' ὃ καί γράφουσιν ὁ Γιάν.(ναρης) καί Chestac.(off) πηλαλώ.*

Άποψή μου: Το ρ. *ελαύνω* (= κινώ προς τα μπρος, προχωρώ, καταδιώκω κ.λπ.), έχει –ήδη από τον Όμηρο– και τη σημασία: οδηγώ, άγω ζώο, ποιμνίο ή και άμαξα, πλοίο, και με αυτήν θησαυρίζεται σε πολλά λεξικά (π.χ. Stephano 1833-1865, τ. 3, 678D και 680B || Γαζής 1839, τ. Α, 574 κ.ά.). Κατά δε το Λεξικό Liddell-Scott 1901 (τ. Β, 87) η ριζική σημασία του *ελαύνω*

¹⁷ Η (προφορική) γένεση του «Βασιλείου Διγενή Ακρίτη», όπου απαντάται σε πολλά σημεία το ρ. *πιλαλώ*, τοποθετείται στους 9ο έως 11ο αιώνες. Βλ. Στυλ. Αλεξίου, *Δημόδη Βυζαντινά (Παρατηρήσεις στον «Ακρίτη»)*, Στιγμή, 1997, 45.

¹⁸ Για παρόμοιους λόγους πρέπει να αποκλειστεί και η τρίτη ετυμολογική ερμηνεία για το *πιλαλώ*, του Β. Φάβη (Κριαράς 1969-2014, τ. ΙΣΤ', 283) από το ελνστ. *απολαλώ*, του οποίου η λόγια χρήση είναι ακόμη σπανιότερη, με επίσης μεγάλη σημασιολογική απόσταση.

¹⁹ Θεοδ. Μωυσιάδης, *Ιεράρχηση κριτηρίων στην ετυμολογική έρευνα, Γλωσσολογία/ Glossologia* (Ηλεκτρονικό περ.), τ. 19, 2011, 45-55.

ήταν: *βάλω εἰς κίνησιν, κάμνω τι νά κινηθῆῖ πρός τά ἔμπρός, ιδίως ἐπί τοῦ ἐλαύνειν ποίμνια*. Η σημασία αυτή διατηρείται και τους επόμενους αιώνες, σε αρκετά έργα (Πλούταρχος, Ιωαν. Χρυσόστομος, Λέων Γραμματικός, Γ. Φραντζής κ.ά.) έως και σήμερα. Επίσης, σε παλαιότερα κείμενα, το *ελαύνω* έχει και σημασία: *κτυπῶ βίαια, πληγώνω*, που σημασιολογικά σχετίζεται, σε μεγάλο βαθμό, με την ενέργεια του *λαλώ*.

Και φθάνουμε στον Somavera (1709, 208), ο οποίος καταγράφει στο λεξικό του το λήμμα: *λαλῶ, κτυπῶ = κτυπῶ τον γάιδαρο, δίνω του γαϊδάρου*. Και αμέσως μετά: *Λάλειε τοῦ γαϊδάρου = δίνε στον γάιδαρο*. Σημασία που πλησιάζει πολύ τη σημερινή στην Κρήτη. Η σημασία αυτή σίγουρα υπάρχει τουλάχιστον από τον 10ο αι. ή λίγο μετά, αφού σχετικές λέξεις βρίσκονται στο έπος του Διγενή Ακρίτα,²⁰ όπως επισημαίνει ο Στεφ. Ξανθουδίδης (1915, 594) συμπληρώνοντας εύστοχα τη σημασία αυτή στο λήμμα *λαλώ*: *Ἄλλη σημασία τοῦ λαλῶ εἰδικωτέρα εἶναι ἡ ἐπί τῆς ἐλάσεως κτηνῶν, ὅτε δηλ. προτρέπει τις τό ζῶον νά βαδίζη π.χ. νά λαλῆς γλήγορα = ταχέως ἔλαυνε το ζῶον*.

Από τα παραπάνω συνάγεται ότι:

- είναι αδιαμφισβήτητη η παράλληλη χρήση (ίσως και η εμφάνιση) των *λαλώ* και *πι(η)λαλώ* περί τον 12ο αι. (πιθανότατα από τον 10ο αι.) έως και σήμερα, με τις σημερινές τους σημασίες.
- τα υπάρχοντα γραπτά τεκμήρια δεν δικαιολογούν την αναγωγή του *πιλαλώ* στο *επιλαλώ*.
- υπάρχει στενή σημασιολογική συγγένεια του *λαλώ* με το *ελαύνω* και του *πι(η)λαλώ* με το *επελαύνω* και συνέχεια στη χρήση τους, πράγμα που δεν συμβαίνει με τα *λαλώ-επιλαλώ*.
- διατυπώνονται δικαιολογημένες ενστάσεις ως προς την αποδοχή της μορφολογικής εξέλιξης (*ελαύνω* > αορ. *ήλασα* > ενεστ. *λαλώ* και *επελαύνω* > αορ. *επήλασα* > ενεστ. *πηλαλώ*).

ΕΤΥΜ.: πρόταση: Προκρίνοντας ουσιαστικά την άποψη Ξανθουδίδη, θεωρώ ως πιθανότερη την προέλευση του *λαλώ* από το *ελαύνω* και του *πηλαλώ* από το *επελαύνω*. Η άποψη αυτή συνεπικουρείται από το γεγονός ότι το ρ. *λαλώ* υπονοεί οδήγηση των ζώων με βιαστικό μεν, αλλά κανονικό ρυθμό, ενώ το ρ. *πιλαλώ* υποδηλώνει, σχεδόν πάντοτε, γρήγορη και έντονη δράση (ταχύτητα, τρέξιμο, ιπηλασία κ.τ.ό.)

Δεν μπορεί, επίσης, να αποκλειστεί η δημιουργία και χρήση του *επι-λαλώ* από το ἤδη χρησιμοποιούμενο λαλώ, όπου το *ἐπί* προσέδωσε emphaticή σημασία, και οδήγησε στο *πιλαλώ* με σίγηση του *ε* (όπως και ο Κοραΐς φαίνεται να δηλώνει, αλλά με κάπως πρωθύστερο συλλογισμό. Βλ. υποσημ. 14). Υπέρ αυτής της άποψης συνηγορεί και το γεγονός ότι από το τέλος της πρώιμης μεσαιωνικής περιόδου (δηλ. περί τον 11ο αι.) εμφανίστηκε η τάση για σίγηση του αρκτικού άτονου φωνήεντος σε πολλές λέξεις.²¹

Ως προς τις μορφολογικές δυσχέρειες της προτεινόμενης ετυμολόγησης –και με επιφύλαξη μιλώντας– μια διαδοχή που ίσως αξίζει να εξεταστεί από τους γλωσσολόγους είναι: από τον παρακ. του ρ. *ελαύνω* *ελήλακα* > **ελάληκα* (αντιμετάθεση), που εκφράζεται ως αορ. *ελάλησα*

²⁰ Βλ. υποσημείωση 17.

²¹ Γ. Μπαμπινιώτης (2002), *Συνοπτική ιστορία ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Ε' έκδ., 158.

(τα ζώα), και έδωσε τον ενεστ. *λαλώ* ή *λαλιώ* (κατ' αναλογίαν). Διότι, είναι γνωστό ότι σε αρκετές περιπτώσεις εναλλάσσεται η χρήση αορίστου και παρακειμένου.

Η ίδια διαδικασία μπορεί να θεωρηθεί αντίστοιχα και για το *πιλαλώ*.

ξωλαλώ

Οδηγώ, κατευθύνω ζώο ή ζώα έξω (από μάντρα, από δρόμο, από καλλιέργεια κ.λπ.).

Μτφ: διώχνω κάποιον (συνων. *απολαλώ*)

(Στους ΠΙ, ΞΑ, ΙΔ, ΝΚ, ΤΣ, ΑΠ).

< (έ)ξω + λαλώ

ξελαλώ

Οδηγώ κοπάδι ζώων με ιδιαίτερη προσοχή και φροντίδα ώστε να είναι συγκεντρωμένα.

(Στους ΙΔ και ΠΓ – αλλά με τη σημασία του *ξωλαλώ*).

< ξε- επιτ. + λαλώ

• *μεταπατώ*

1. Πατώ λίγο παραπέρα, αλλάζω λίγο τη θέση μου (αμτβ).

2. Μετακινούμαι σε άλλο μέρος, απομακρύνομαι.

Υπάρχει μόνο στους ΙΔ και ΝΚ. Επίσης, στο Κριαράς 1969-2014 μόνο με τη σημασία #2. Ο ΝΚ αποδίδει την νεοελληνική σημασία *μετακινούμαι* και συνώνυμα *μεταξεσέρνω*, *ξεσέρνω*. Ταυτόσημη με το *μετασαλεύ(γ)ω*, αλλά μόνο ως αμτβ. (*Ερωτόκριτος*).

ΕΤΥΜ.: Προφανής: *μετά* + *πατώ*

μεταπάτημα, το

Μικρή μετατόπιση, αλλαγή θέσης.

Μετακίνηση σε μακρινό μέρος.

(Σε κανένα)

< μετά + πάτημα

μεταπάτης, ο

Αυτός που μεταπατεί λίγο παραπέρα, από συνήθεια.

(μόνο στον ΓΑ)

< μεταπατώ (υποχωρ.)

• *ανελώνομαι* ή *αναλ(λ)ώνομαι*

Ενοχλούμαι, αναστατώνομαι, μου διακόπτουν την ησυχία.

και *ανελώνω* ή *αναλ(λ)ώνω*

Ενοχλώ, αναστατώνω, ξεσηκώνω, διακόπτω την ησυχία κάποιου, ταράζω, πειράζω.

Αναφέρεται, είτε στην ενεργ. είτε στη παθ. φωνή, με τις παραπάνω ή παρεμφερείς σημασίες, στους: ΚΟ, ΓΑ, ΝΚ, ΙΔ, ΤΣ, ΑΠ. [Οι ΠΓ και ΠΙ αναφέρουν τις σημασίες: (απο)διώχνω, απομακρύνω, εμποδίζω, και ο ΞΑ: μπερδεύω, εμποδίζω, συγχύζω, αλλά τα παραδείγματα όλων ταιριάζουν πλήρως και στις σημασίες που δίδονται στο ερμηνευμα]. Στο Κριαράς 1969-2014 υπάρχει το *αναλώνω*, αλλά με άλλες σημασίες (από το αρχ. *αναλώω-αναλίσκω*).

Ετυμολογική αναφορά έχουν μόνο:

ΠΓ, Β-114: *Ἴσως ἐκ τοῦ παρ' Εὐσταθ. μsn. ἀναλλος (= ἄλλος) – ἀναλλώνω > ἀνελώνω, ὅπως ἐκ τοῦ αὐτός – αὐτώνω*

ΞΑ, 68 (79): *Από το μsn. επίθετο ἀναλλος = ταραγμένος, αναστατωμένος, συγχυσμένος.*

Παρατηρήσεις-αντιρρήσεις:

i) Η ετυμολ. ΠΓ, χρησιμοποιεί μια σωστή αντιστοιχία (μsn. *ἀναλλος* = ἄλλος), αλλά η σημασιολογική απόσταση είναι τεράστια, ο δε παραλληλισμός με το *αυτός – αυτώνω* είναι τουλάχιστον άστοχος.

ii) Η ετυμολ. ΞΑ, πάσχει στην ερμηνεία της λ. *ἀναλλος*. Σε λεξικά, αλλά και σε αρχ. ή ελνστ. ή μsn. κείμενα, η λ. ή δεν υπάρχει ή, όπου υπάρχει, εμφανίζεται με τη σημασία «άλλος, διαφορετικός, μεταβεβλημένος, μεταβλητός» και όχι με την αναφερόμενη στην ετυμολόγηση αυτή. Ο Stephano 1833-1865 (τ. 1β, 445C) και το Λεξικό Liddell-Scott 1901 (τ. Α, 176) περιέχουν αρκετά σχετικά δείγματα κειμένων.

Επίσης, τα ρ. *ανελώνω, αναλ(λ)ώνω, ανελώνομαι* δεν απαντούν στα γνωστά λεξικά με ελνστ. ή μsn. τύπους (Δεν τα έχουν Ησύχιος, Σουΐδας, Meursius, Βλάχος, Du Cange, Somavera, Sophocles, Κοραής, Σκ. Βυζάντιος).

Το ρ. εμφανίζεται –από τα κατάλοιπα του συγγραφέα– στον Βλαστό (1989, 80): *ανελώνω – αναλώνω = § ανακατώνω.*

Άποψή μου: Σε κείμενα που καλύπτουν το χρονικό διάστημα από τον Όμηρο έως και τον 13ο αι. (τουλάχιστον), χρησιμοποιούνται τύποι του (αποθ. ενεργ. διαθ.) ρ. *ἄλλομαι* = αναπηδῶ, τινάσσομαι, σκιρτῶ –επί εμψύχων κυρίως ή επί πραγμάτων ή και μελών σώματος– (Liddell-Scott 1901, τ. Α, 115) και του σύνθετου ρ. *ἀνάλλομαι* = εκπηδῶ, πηδῶ προς τα ἄνω, πηδῶν αναβαίνω (Liddell-Scott 1901, τ. Α, 176). Ομόρριζες οι λέξεις: ἄλμα, ἄλτης, εφαλτήριο, σαλτάρω κ.ά.

Παραθέματα κειμένων, και για τα δύο ρήματα, υπάρχουν αρκετά: (Stephano 1833-1865, τ. 1α, 1537D και τ. 1β, 445B) || (Γαζής 1839, τ. Α, 90 και 138).²²

²² Ειδικά για το ἀνάλλομαι παρατίθενται εδώ μερικά πρόσθετα δείγματα:

- Στράβων, *Γεωγραφικά*, βιβλ. ΙΙΙ, Κεφ. 3: «...ὄρχοῦνται πρὸς αὐλὸν καὶ σάλπιγγα χορεύοντες, ἀλλὰ καὶ ἀναλλόμενοι καὶ ὀκλάζοντες» (= αναπηδούντες και λυγίζοντες τα γόνατα).
- Ιωάννης Γραμματικός ο Φιλόπονος, *Υπόμνημα εις τα περί ψυχῆς βιβλία του Αριστοτέλους*, βιβλ. δεύτερον: «...πρὸς ἄλλα μέρη τοῦ κοίλου φερόμενος καὶ ἀνακλώμενος καὶ ἀναλούμενος (= ...ανακλώμενος και εκτινασσόμενος) βιαίως ἐπὶ πλέον ἤχεϊ πλείους πληγὰς ποιῶν».
- Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις, Βασιλεία Μανουήλ Κομνηνοῦ*, βιβλ. ΙΙΙ: «...ὅτε καὶ τις ἀνὴρ τῆς Ἄγαρ ἀπόγονος, ... ἐπὶ τὸν κατὰ τὸ θέατρον πύργον ἀναλάμενος (= αναβαίνων πηδώντας), οὗ̄ κάτωθεν μὲν αἱ τῶν ἐπὶ σταδίου θεόντων ἀφετηρίαί...»
- Χριστόφορος Χααραλαμπάκης (1996), «Προλεγόμενα σε ένα ετυμολογικό λεξικό της κρητικής διαλέκτου», *Πεπραγμένα Η' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ2, ΕΚΙΜ (2000), 254.

Οι μετοχές του ρήματος αυτού, *αναλλόμενος* ή *αναλόμενος* (ενεστ.), *αναλούμενος* (μελ.), *αναλάμενος* (αορ.), είναι προφανές ότι συγγενεύουν φωνολογικά και μορφολογικά με τη μετοχή του *αναλώνομαι*: *αναλωμένος* / *ανελωμένος* (είμαι ανελωμένος = ανελώνομαι κ.ο.κ.). Αλλά και η σημασιολογική εγγύτητα είναι αξιοπρόσεκτη, αφού αυτός που «αναλώνεται» συνήθως δρα ή αντιδρά με απότομες κινήσεις, αναπηδά ή ξυπάζεται, μερικές φορές σηκώνεται ή τινάσσεται από τη θέση του.

ΕΤΥΜ.: πρόταση: *αναλ(λ)ώνομαι* < αρχ. *ανάλλομαι*, με ενδιάμεσους κρίκους τις μετοχές των ρημάτων.

Το ενεργ. *αναλ(λ)ώνω* σχηματίστηκε από τον μεσοπαθητικό τύπο.

Η παράλληλη χρήση των τύπων *ανελώνομαι* και *ανελώνω* είναι φαινόμενο συνηθισμένο στο κρητικό ιδίωμα (όπως π.χ. *αναπαλιώ/ανεπαλιώ*, *αναπιάνω/ανεπιάνω*).

ανάλωμα, το και, συνηθέστερα, *αναλώματα*, τα

Εξέγερση, ξεσηκωμός, επαναστατική προετοιμασία.

(Στους ΚΟ, ΝΚ, ΙΔ. Ο ΞΑ με άλλη σημασία. Ο ΠΑ με άλλη σημασία, πολύ σπάνια).

< ανα(ε)λώνομαι, ως «ξεσηκώνομαι» (υποχωρ.)

ανελωμή / *ανελωμός* / *ανέλωση*

Αναστάτωση, ενόχληση, φασαρία.

(Στους ΠΙ, ΚΟ, ΓΑ, ΙΔ, ΤΣ, ΑΠ).

< ανα(ε)λώνομαι, ως *αναστατώνομαι*, *ενοχλούμαι* (υποχωρ.)

ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΟΣ

Εκτός από τις ετυμολογήσεις ή επανετυμολογήσεις των συγκεκριμένων λέξεων, παραμένει το γεγονός ότι αρκετές λέξεις του κρητικού ιδιώματος είναι ακόμη αθησαύριστες, ενώ εκατοντάδες εκτιμάται ότι είναι ανετυμολόγητες.

Και είναι όσο ποτέ επίκαιρη η πρόταση του Καθηγητή Χριστοφ. Χαραλαμπίκη, ήδη από το 1996, για ίδρυση «Συλλόγου των φίλων της κρητικής διαλέκτου» και σύνταξη ενός πλήρους και έγκυρου ετυμολογικού λεξικού της κρητικής διαλέκτου.²³

Σήμερα βρισκόμαστε σε κρίσιμο χρονικό σταυροδρόμι: Ύπαρξη –ακόμη– σημαντικών δειγμάτων χρήσης της κρητικής (από ανθρώπους που συνδέονται βιωματικά με το ιδίωμα, κυρίως στα χωριά), αλλά με τάση ραγδαίας μείωσης, λόγω της επικράτησης της κοινής νεοελληνικής. Ταυτόχρονα όμως, σημαντική εξέλιξη της τεχνολογίας, της οποίας η αξιοποίηση καθημερινά αυξάνεται, ώστε να βοηθηθεί αποφασιστικά η όλη απαιτούμενη –επίπονη και μακροχρόνια– εργασία (συλλογή διαλεκτικού υλικού και επεξεργασία του, δημιουργία βάσης δεδομένων, λεξικολογική έρευνα κ.λπ.).

²³ Χριστόφορος Χαραλαμπίκης (1996), «Προλεγόμενα σε ένα ετυμολογικό λεξικό της κρητικής διαλέκτου», *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ2, EKIM (2000), 254.

Προς αυτή την κατεύθυνση επιβάλλεται να αναληφθούν άμεσα σχετικές πρωτοβουλίες από αρμόδιους τοπικούς φορείς, όπως Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ε.Κ.Ι.Μ., Βικελαία Βιβλιοθήκη κ.λπ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ν. Π. Ανδριώτης (1992), *Ετυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*, Γ' έκδοση, Θεσσαλονίκη, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).
- Π. Βλαστός (1931), *Συνώνυμα και συγγενικά – Τέχνες και σύνεργα*, Αθήνα, ΕΣΤΙΑ.
- Π. Βλαστός (1989), *Συνώνυμα και συγγενικά – Συμπλήρωμα*, Άλκηστις Σουλογιάννη (επιμ.), Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α.
- Γεράσιμος Βλάχος (1659), *Θησαυρός της Εγκυκλοπαιδικής Βάσεως Τετράγλωσσος*, Βενετία.
- Giuseppe Boerio (1867), *Dizionario del Dialetto Veneziano*, Venezia.
- Σκαρλάτος Βυζάντιος (1852), *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήναι.
- Ανθ. Γαζής (1839), *Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης επίτομον, εις τόμους τρεις*, Κ. Γκαρπολά (επιμ.), Αθήναι.
- Ch. Du Cange (1868), *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, Lugduni [ανατ. 1958].
- Ελληνικό Λεξικό – ΕΙ* (1993), Μαρία Μανδαλά (επιμ.), Αθήνα, Τεγόπουλος-Φυτράκης.
- Γεωρ. Δ. Ζηκίδης (1888), *Λεξικόν απάντων των ρημάτων της αττικής πεζογραφικής διαλέκτου*, Αθήναι.
- Ηούχιος (1867), *Hesychii Alexandrini Lexicon*, Sumptibus Hermannii Dufftii (Libraria Maukiana).
- Αδαμ. Κοραής (1828-1832), *Άτακτα*, τ. Ι έως V, εν Παρισίοις, Εκ της τυπογραφίας Κ. Εβεράρτου.
- Εμμ. Κριαράς (1969-2014), *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδους Γραμματείας (1100-1669)*, τ. Α'-ΙΗ' (www.greek-language.gr).
- Η. Liddell – R. Scott (1901), *Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής γλώσσης*, τ. Α-Δ. Εκδοθέν υπό Ανέστη Κωνσταντινίδου, 1901 (Ηλεκτρονική έκδοση 2011, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μαθηματικών, <http://myria.math.aegean.gr/lds/web/>)
- Γ. Μπαμπινιώτης (2011), *Ετυμολογικό λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο Λεξικολογίας, Β' έκδ.
- Στέφανος Ξανθουδίδης (1915, κριτική έκδοση), *Βιτσέντζου Κορνάρου Ερωτόκριτος*, σχόλια Γ. Χατζιδάκι, Ηράκλειο Κρήτης, Εκ του τυπογραφείου Στυλ. Αλεξίου.
- Ερρ. Ουλέριχος – Στεφ. Α. Κουμανούδης (1884), *Λεξικόν Λατινοελληνικόν*, Μέρος 1ον και 2ον, Αθήνα.
- Ottorino Pianigiani (1907), *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*, Roma-Milano.
- Alessio da Somavera (1709), *Θησαυρός της Ρωμαϊκής και της Φραγκικής γλώσσας*, Παρίσι.
- Ε. Α. Sophocles (1914), *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine periods (From B.C. 146 to A.D. 1100)*, London, Cambridge Harvard University Press.
- Σουίδας (1834), *Suidae Lexicon*, Oxonii, E typographeo academico.
- Η. Stephano (1833-1865), *Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσης*, τ. 1-8, Παρίσι, F. Didot.